

СТАНОВИЩЕ

от проф. дфн. Христо Петров Манолакев
от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“
за дисертационния труд

Граждански ценности в българската детско-юношеска поезия (1878 – 1918)

от доц. д-р Огняна Атанасова Георгиева-Тенева
от Нов български университет,
Магистърски факултет, департамент „Нова българистика“
за присъждане на научната степен
„доктор на науките“

Идеята и изследователският патос на дисертационния труд „Граждански ценности в българската детско-юношеска поезия (1878 – 1918)“ от доц. д-р О. Георгиева-Тенева са подсказани още със съединителната връзка на неговото въвеждащо изречение: „Ранната ни детско-юношеска поезия отправя **и** граждански послания“. Зад това „и“ е отложен метатекстов опит, позволяващ да се открие значението на проблема, който ще бъде обект на проучване. С други думи казано, към познатата и достатъчно експлоатирана тема е възможно да се подходи и от нов ъгъл, който да я разкрие в непредполагана актуалност за днешния ни ден. Ето защо ще го подчертая още в непосредственото начало на изложението си – приносно е дори самото забелязване и открояване на темата за гражданските послания в цялостния контекст на тази поезия.

На свой ред, това *забелязване* вече е рефлексия от цялостното научно-изследователско и професионално развитие на доц. д-р Георгиева-Тенева. Трудът е логичен завършек на дългогодишни проучвания на авторката върху тази поезия. Да споменем само двете ѝ предходни книги: „Граждански идеи на българската детско-юношеска поезия (1878 – 1918)“ (2014) и „Литературното познание в гражданска перспектива“ (2020). Заедно с това то е и следствие от протичащото специфично професионално удвояване на нейния научен поглед под влияние на заниманията ѝ с

методика на преподаването и на обучението по литература. Имам предвид професионалното „остранностяване“, което методистът добавя към стандартизирания поглед на литературоведа. Защото именно „другият“ в нея, методистът (но и педагогът), проучвайки разнообразния учебникарски дискурс, е уловил, че литературоведското четене пропуска нещо важно в тази поезия, т.е. че тя формира **и** гражданско съзнание в своите читатели. Така, в стереоскопичното допълване на двата подхода през годините, са се избистряли проблематиката, целите и перспективите за осъществяването на свой прочит на произведения, които други са отбягвали преди това.

„Уводът“ излага целите, задачите и структурата на проучването, критическото му полагане сред изследователската традиция, терминологичния и операционния апарат. Ако приемем, че досега научният интерес по темата е бил съсредоточен върху изучаване на художественото въздействие на тази част от лириката ни за деца, сега на обсъждане се поставят въпроси, пренебрегвани до момента. Става дума за мотиви, формиращи гражданското съдържание на тези творби; вниманието се насочва към идейните внушения на текста - една непозната територия от света на детската лирика. В крайна сметка тя се създава, за да получава и възпитава. Следователно, с това коригирано разбиране за единението между емоционално и идейно внушение представата ни за същността на детската поезия от Освобождението до Първата световна война се разширява и обогатява. Уточнението за новия подход към известното и познатото убеждава в правомерността на предприетото от доц. д-р Георгиева-Тенева препрочитане на този огромен корпус от текстове в границите на отделен етап от историческото развитие на националната ни литература. А това доказва дисертабилността на темата: изведен е проблем, разкрит в динамиката на неговото постановяване, и убедително е показано, че той играе активна роля във формиране облика на тази поезия. В това е едно от принципните значения на дисертационния труд. В съответствие с това разбиране за смисъла на своята изследователска задача, авторката разработва и структурата на изследването.

Първа и втора глава задават неговите координати.

Първата, „Прагматиката на гражданството в лирическото слово“, поема функциите на встъпление към проучването; има за цел да го обоснове фактологично и

литературно-исторически. Авторката тръгва от хипотезата, че преди всичко на емпирично равнище, т.е. в необозримия масив от лирически произведения, по-голямата част от тях на практика забравени или непознати днес, съществуват достатъчно основания за обособяването на темата за гражданските ценности в българската детско-юношеска поезия. Нейното долавяне и формулиране показва, че доц. д-р Георгиева-Тенева познава материала изключително добре не само като фактология, а и като метатекстово битие. Традиционният подход към същите тези произведения ги тълкува в два плана – текстовете биват проблематизирани с оглед на патриархално-нравствените и национално-родолюбивите ценностни нагласи. За изследователката основният пропуск на традицията е не просто в очевидната инерция на интерпретативното мислене, но най-вече в забравянето за особената амбивалентна природа на поетическото слово, за неговата многозначност, за способността му в зависимост от контекста да преобразува и надгражда смисъл. Именно така се е получило и с настоящата тема - при други обстоятелства, при една различна рецепционна и аналитична нагласа, смислово значима в тези торби се оказва една нова и неактуализирана до момента идейна доминанта, *гражданските послания* на същата тази поезия. Оттук обаче е последвало и сериозното изпитание пред авторката, което тя е преодоляла аргументирано. Трябвало е да се докаже, че доловеното не е темпорално ограничено или присъщо за идейния хоризонт само на отделен автор, а е тенденция, актуализирана непрестанно в съответствие с измененията в условията на обществения живот. С други думи, трябвало е да се покаже, че темата има своята литературно-историческа динамика и това позволява тя да бъде формулирана като проблем за научен дебат. Позитивен момент е, че разбирането за граждански ценности се извежда от самата съдържателност на тази поезия. Непосредственият ѝ прочит открива устойчив сноп от мотиви – свобода на волята, върховенство на правото, човешко достойнство, съпротива срещу унижението и пр. – които активно присъстват в тази поезия. Тези мотиви, обобщава изследователката, са израз на модерно съзнание, рефлексия са от стремежите на различните институции да формират у подрастващите ценностни нагласи, различни от патриархалните, в които те са били възпитавани.

Втората глава, „Гражданството в диалога на детските дискурси“, изследва ролята на институциите, които спомагат за формирането на младия човек като модерен гражданин (с. 81). Особено ценен според мен тук е задълбоченият социологичен анализ на

условията, благоприятствали формирането на кръга от мотиви и образи на гражданското съдържание на тази детска поезия. За ролята и функциите на училището в този процес е ясно и логично, напълно в съответствие с традиционното разбиране за настъпилата цялостна промяна в обществения живот след Освобождението: училището започва целенасочено да възпитава и изгражда хора с активни позиции в публичното пространство. Големият принос на проучването тук е в открояване значението на христоматиите и детската периодика като главни опорни ядра на същия този процес. Анализът се гради върху мащабен извороведски материал, контекстът се реконструира през разнообразни издания, учебнически пособия и журналистически единици. Извлечената от тях автентична информация, прави изводите солидни и убедителни. Да обърнем внимание как дългогодишните занимания на доц. д-р О. Георгиева-Тенева с въпросите на методиката и педагогиката успешно и находчиво допълват мисълта на филолога: христоматиите и читанките са институция, доколкото предлагат идея за образование в период, когато все още не съществуват учебни програми. Например, има редица проучвания върху Вазово-Величковата „Българска христоматия“. Но подобно осмисляне на функционалността на този текст, каквато предлага авторката, няма да срещнем. Може би щеше да бъде добре в същата насока и с подобна обстоятелственост да бъдат прокарани наблюдения и за христоматиите на Костов и Мишев и на Божан Ангелов.

Същинската част на изследването започва с трета глава „Свободата на личността като лирическо послание“. Тя премислено провокира и преобръща утвърдените представи за четене на детската поезия точно защото до филолога е застанал и педагогът. Репертоарът от теми и мотиви, разработван в детската поезия от началото на века, се оказва находчиво проблематизиран през семантиките на две педагогически, авторитарна и либерална, а оттук вече се откроява и водещата идея на проучването - срещу обичайното насаждане „идеала“ на безпрекословно послушание е изяснението, че резултатът от такъв възпитателен подход е предпоставка за формиране на пасивна личност. Мисълта е разгърнатата „в дълбочина“ върху материал от множество стихосбирки на повечето детски автори от периода (К. Величков, В. Попович, Ц. Калчев, Ц. Гинчев и мн. др.). Като контрапункт на тази идея се открояват мотивите „самостоятелност“, „собствен избор“, „свободолюбие“, „предприемчивост“, „игра“ и др., които се откриват в творби на П. Р. Славейков, Стоян Попов (чичо Стоян), Елин Пелин, Ст. Чилингиров и др. Така израства

централната опозиция на главата – „послушание – свобода“. Два извода се открояват от направените наблюдения. На първо място, осъщественият прочит проблематизира материала, а не го описва констативно. Литературната история вече е казала своето, остойността е автори и творби, извела е етикетите, художествени и възпитателни, и е приключила. А доц. Георгиева ни показва, че при други критерии за анализ познатият материал може да се окаже неочаквано различен, когато масивът е последователно проучен в динамиката на неговата хронология. Оттук и вторият извод: опозицията „послушание – свобода“ не е пренесена като предварително изработен операционен механизъм, а е извлечена от конкретната фактология. Получило се е, защото едновременно с текстовете е изследвана и тяхната критическа рецепция. С други думи, опозицията е рефлексия и от метатекстовото съзнание на епохата. В последователното прилагане на тази комплексност на интерпретацията е успехът на контекстуалния подход към разглежданите факти и явления от литературния процес.

Четвъртата - „Образи на българската държава“ и петата глава – „Лирически проекции на обществото“, очертават координатите на единно проблемно поле. С множество примери авторката показва, че в темпоралния диапазон на четирите десетилетия, в които се разпростира тази поезия, трансформациите в управленските модели и политическите практики намират отражение и в детската поезия, активно ѝ предлагат материал, който въздейства върху нейното съдържание и образна система. Оказва се, че такива осеви фигури на властта като „князът“, „министрите“, „законът“, „кметът“ и пр. управници, трайно присъстват и в детската поезия. В съответствие с обществената ситуация върви и идейната разработка на тези персонажи, било в плана на възхвала или на морално negliжиране. Само че досега тези мотиви не са попадали във фокуса на изследователските интереси явно поради конюнктурни съображения, независимо от това, кой е автор на произведенията. Впрочем ето още един аргумент за обмисленото проблематизиращо поле на дисертацията – дава се живот на зачеркнати страници от историята на българската литература. Говорим за произведения, които не просто формират художествено-естетическите нагласи на подрастващите, но заедно с това и активно участват във възпитаването на гражданско отношение към институционализираните стълбове на властта. Нейното разгъване „по хоризонталата“, на следващите по-ниски управленски нива, също присъства в тази поезия (глава пета).

Определяща за въздействието е поетиката на негативните образи, с полемическа острота се дискредитира отсъствието на граждански добродетели в обществото, т.е. в ежедневната среда, в която живеят децата. Тук доц. д-р О. Георгиева-Тенева откроява значението на баснята за гражданското възпитание чрез поредица от негативни образи - липсващо единение в обществото, пасивно социално поведение, враждуване и социални разпри и пр. Длъжен съм отново да подчертая ценното допълване на филологическия анализ с добавената специализирана информация за състоянието на учебните програми. Защото говорим за популярни творби на български класици, за текстове, формиращи важни опорни точки от учебникарския канон. С други думи, иде реч за активна рецепция, за непосредствено участие в оформянето на идейния хоризонт на детето.

Намирам шеста глава – „Детска поезия под пагон“ - за една от най-стойностните в дисертацията. Тук литературноисторическият принос е в извороведско-тематичен план. С риск да бъде библиографски неточен, но ми се струва, че доц. д-р О. Георгиева-Тенева за пръв път в литературознанието ни свързва в проблем „война“ и „поезия за деца“. Преди всичко трябва да бъде приветствано самото забелязване на проблема. А това на свой ред е доказателство за задълбоченото познаване на проучвания корпус от произведения. По-нататък интерпретацията убеждава, че не говорим за изолирано явление, а за устойчива тематична линия, чиято емоционална и идейна крива се мени в съответствие с промяната в обществените нагласи към влизане на държавата в трите последователни войни. Трудно можем да се досетим за „образ“ или „превъплъщение“ на войната в детското съзнание, които да са пропуснати от изследователката: от възпитаването в родолюбие, до имитативните рефлексии в играта на война (маршируване, яздене на въображаем кон и т.н.); от възторга и надеждите за осъществяване на националния идеал (по време на Балканската) до внушенията за трагизъм и гняв от краха след Междусъюзническата и Първата световна. За смъртта, покрусата, катастрофата, но и за мира като пълно отрицание на войната - тази поезия говори сериозно и с отговорност за детското възпитание. Към изчерпателността на мотивния репертоар да добавим и ценното изяснение от рецепцията - по време на войните рецепционният хоризонт между деца и възрастни видимо се сближава. Така тематиката е представена в динамика като идейно цяло, хронологически и съдържателно изчерпано и завършено.

Последната глава – „Лирическо слово за словото“ - поставя на обсъждане въпроси, които са по-традиционни в изучаването на поезията за деца от разглеждания времеви обхват. Става дума за предназначението на словото. Изследователката, в съответствие с очертаната вече интерпретативната парадигма, преосмисля призиванието му да казва истината като основополагаща гражданска ценност. И находчиво успява да намери ракурси за освежаване на известното в две проблемни насоки: „митологизация на езика“ и „оскверняване на езика“. Зад двете типологеми стои илюстративен материал свръхпознат в отделни свои примери: „Химн на св. св. Кирил и Методий“ от Ст. Михайловски, „Българският език“ от Ив. Вазов, „Лъжливото момче“ от Ц. Гинчев, част от гражданските басни на Ст. Михайловски. Трябва да си дадем сметка, че първите им публикации са в учебнически тип издания, т.е. че техен интенционален адресат е бил точно подрастващото поколение. Тогава тези, и подобни на тях, творби са били анализирани във връзка с въпросите за нетърпимостта към лъжите в публичното пространство, оскверняването на словото и използването му за нечистоплътни политически цели и т.н. Все въпроси, рефлексия на представите ни за гражданска нетърпимост, гражданска съвест, гражданско възпитание. С други думи, въпроси, които градят гръбнака на дисертацията. Ето защо, макар и познати и нееднократно обсъждани, те неизбежно е трябвало да бъдат за засегнати, та дори и с цел да се окръгли изследователското поле на проучването. В аспектите на тази познатост, намирам за сполучливо главата композиционно да приключи дисертационния труд.

В „Заключението“ се обобщават посоките, в които е протекло изследването. Най-общо те са три - заявената тема разширява познанията за мотивното богатство на детската поезия за времето след Освобождението до края на Първата световна война; тази тема обогатява изследователски нейния предмет; в своето пресичане тези две интерпретативни възможности очертават интересни проекции за продължаване на работата и по-нататък, към следващите етапи от литературното ни развитие.

Библиографско-справочният апарат се състои от две части. В „Приложението“ са обособени, в общ обем от 136 единици, проучените документални първоизточници (персонални детски стихосбирки, сборници и антологии, буквари, читанки и други учебнически пособия, периодичните списания). „Библиографията“, наброяваща 175 единици, включва изследвания от общ теоретичен характер, както и специализирани

литературноисторически проучвания по темата. В ретроспективен план са обхванати всички водещи и основополагащи по въпроса анализи. В информативен план тя, т.е. библиографията, освен за изчерпателна, може да бъде приета и за представителна по дебатираната тема.

„Авторефератът“ (представен в компютърен вариант) е в обем от 32 страници и е подготвен в съответствие с академичните изисквания за тази задължителна „жанрова“ част от процедурата по защитата. В него аналитично са изведени основните положения от дисертационния труд; в 7 пункта са отбелязани главните приноси моменти на проучването; отбелязани са водещите публикации (7 на брой) по темата на дисертацията.

В заключение ще обобща своите наблюдения по следния начин:

1. Представеният труд „Граждански ценности в българската детско-юношеска поезия (1878 – 1918)“ от доц. д-р О. Георгиева-Тенева въвежда в изучаването на българската детска поезия нов проблематизиращ ракурс – „гражданските ценности“ на детската поезия. Въпросът е формулиран и разгърнат тук за пръв път като цялостен научен литературноисторически проблем, в което е и основният евристичен принос на изследването.

2. Проблемът е ясно очертан, задълбочено и аналитично разработен въз основа на изключително подробно навлизане в огромен масив от документални първоизточници.

3. Изследването е съвременно, цялостно, завършено и има приноса на самостоятелна монография.

4. Изтъкнатите в изложението ценни и приноси моменти ми дават основание да оценя положително труда „Граждански ценности в българската детско-юношеска поезия (1878 – 1918)“ и да предложа на почитаемото Научно жури да присъди на доц. д-р Огняна Георгиева-Тенева научната степен „доктор на науките“.

София, 07.06.2022 г.

(проф. дфн. Хр. Манолакев)